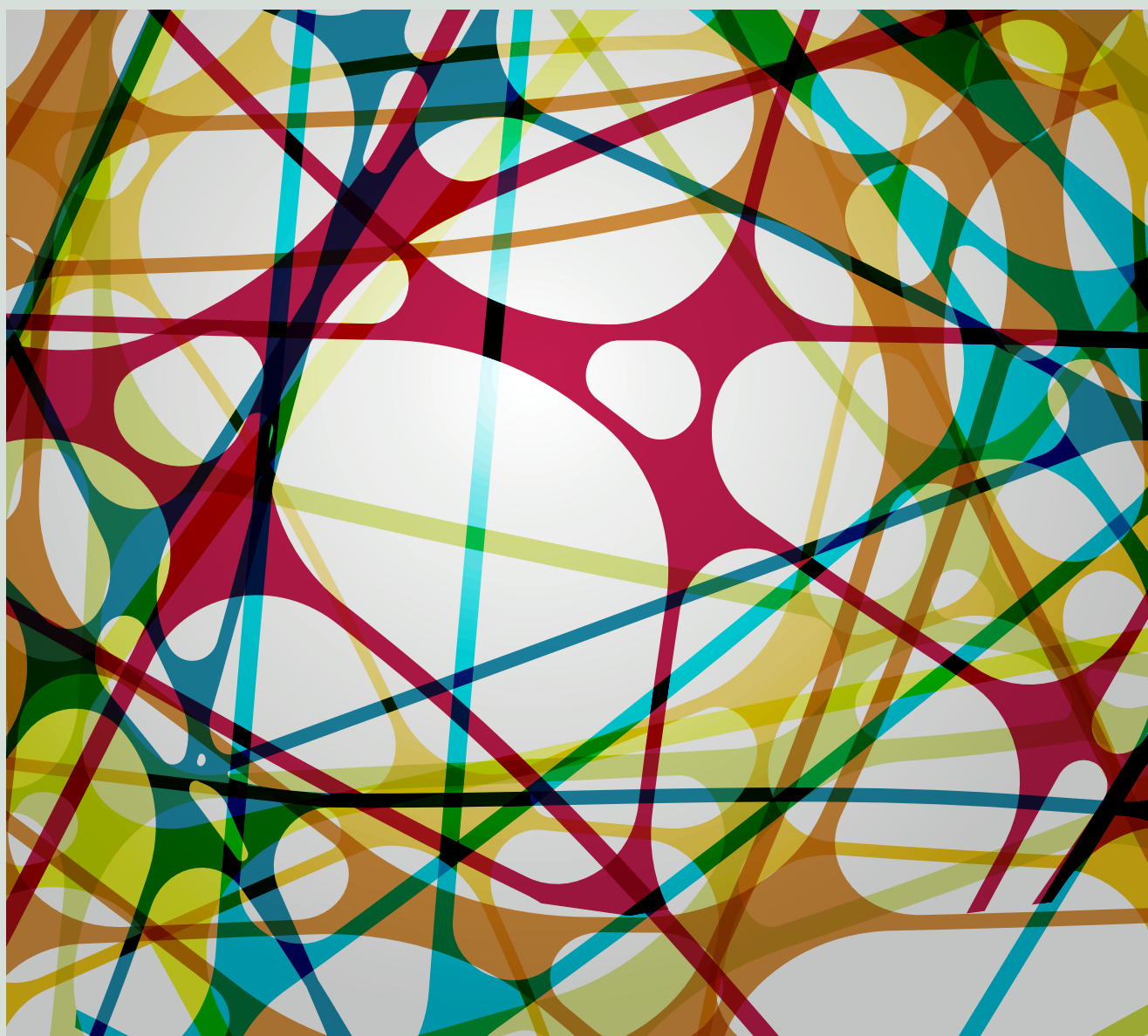

Memòries del Programa de Xarxes-I3CE de qualitat,
innovació i investigació en docència universitària.
Convocatòria 2019-20

Memorias del Programa de Redes-I³CE de calidad,
innovación e investigación en docencia universitaria.
Convocatoria 2019-20

Rosabel Roig Vila, R. (Coord.)
Jordi M. Antolí Martínez, Rocío Díez Ros, Neus Pellín Buades (Eds.)

Memòries del Programa de Xarxes-I3CE de
qualitat, innovació i investigació en docència
universitària. Convocatòria 2019-20

Memorias del Programa de Redes-I3CE de
calidad, innovación e investigación en docencia
universitaria. Convocatoria 2019-20

Rosabel Roig-Vila (Coord.),
Jordi M. Antolí Martínez, Rocío Díez Ros & Neus Pellín Buades (Eds.)

Memòries de les xarxes d'investigació en docència universitària pertanyent al Programa Xarxes-I3CE d'Investigació en docència universitària del curs 2019-20 / *Memorias de las redes de investigación en docencia universitaria que pertenece al Programa Redes -I3CE de investigación en docencia universitaria del curso 2019-20*

Organització: Institut de Ciències de l'Educació (Vicerectorat de Qualitat i Innovació Educativa) de la Universitat d'Alacant/ *Organización: Instituto de Ciencias de la Educación (Vicerrectorado de Calidad e Innovación Educativa) de la Universidad de Alicante*

Edició / Edición: Rosabel Roig-Vila (Coord.), Jordi M. Antolí Martínez, Rocío Díez Ros & Neus Pellín Buades (Eds.)

Comité tècnic / Comité técnico: Neus Pellín Buades

Revisió i maquetació: ICE de la Universitat d'Alacant/ Revisión y maquetación: ICE de la Universidad de Alicante

Primera edició: / *Primera edición:*

© De l'edició/ *De la edición:* Rosabel Roig-Vila , Jordi M. Antolí Martínez, Rocío Díez Ros & Neus Pellín Buades.

© Del text: les autores i autors / *Del texto: las autoras y autores*

© D'aquesta edició: Institut de Ciències de l'Educació (ICE) de la Universitat d'Alacant / *De esta edición: Instituto de Ciencias de la Educación (ICE) de la Universidad de Alicante*

ice@ua.es

ISBN: 978-84-09-24478-2

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada amb l'autorització dels seus titulars, llevat de les excepcions previstes per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra. / *Cualquier forma de reproducción, distribución, comunicación pública o transformación de esta obra sólo puede ser realizada con la autorización de sus titulares, salvo excepción prevista por la ley. Dirijase a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necesita fotocopiar o escanear algún fragmento de esta obra.*

Producció: Institut de Ciències de l'Educació (ICE) de la Universitat d'Alacant / Producción: Instituto de Ciencias de la Educación (ICE) de la Universidad de Alicante

EDITORIAL: Les opinions i continguts dels textos publicats en aquesta obra són de responsabilitat exclusiva dels autors. / *Las opiniones y contenidos de los textos publicados en esta obra son de responsabilidad exclusiva de los autores.*

49. Coneixement del cànon artístic del còmic a les aules universitàries: possibilitats didàctiques. Anàlisi comparada de diverses universitats

E. Baile López¹; A. Asión Suñer²; R. Bartual Moreno³; J. P. Gallo-León⁴; J. Gracia Lana²; J. Jiménez Varea⁵; F. J. Ortiz Hernández⁶; M. P. Pomares Puig⁶; A. Pons Moreno⁷; M. Porras Sánchez⁸; F. M. Sáez de Adana Herre-
ro⁹; J. Rovira-Collado⁶; J. A. Sánchez Jiménez⁸; R. Sánchez Verdú¹⁰; G. Soler Quílez⁶; G. Vilches Fuentes¹¹

*ebaile@ua.es; anassu@unizar.es; roberto.comicsindialogue@gmail.com; jpablo.gallo@ua.es; julioan-
dresgracialana@gmail.com; jjvarea@us.es; ffortiz@ua.es; pilar.pomares@ua.es; alvaro.pons@uv.es;
m.porras@ucm.es; kiko.saez@uah.es; jrovira.collado@ua.es; juanantonio.sanchez@pdi.ucm.es; rsv.profesor@
gmail.com; guillermo.soler@ua.es; gerardovilches@hotmail.com*

Departament de Filologia Catalana-Universitat d'Alacant¹

Universidad de Zaragoza²

Universidad de Valladolid³

Biblioteca de la Facultat d'Educació (PAS)⁴

Universidad de Sevilla⁵

Departamento de Innovación y Formación Didáctica-Universitat d'Alacant⁶

Universitat de València⁷

Universidad Complutense de Madrid⁸

Universidad de Alcalá de Henares⁹

IES Las Lagunas-Unicòmic¹⁰

Universidad Europea de Madrid¹¹

RESUM

Aquesta memòria reflecteix la faena de la xarxa 4698 sobre el coneixement del cànon artístic del còmic entre l'alumnat universitari. S'hi explica l'elaboració i difusió d'una enquesta respecte un llistat de trenta obres compilat pel grup Unicòmic de la Universitat d'Alacant a partir de publicacions especialitzades, i amb la qual es pretén saber quin és el grau de reconeixement d'historietes clàssiques. Inicialment, la pretensió era que aquesta enquesta s'estenguera a facultats diverses de la UA i a altres universitats, per la qual cosa els components de la xarxa pertanyen a institucions acadèmiques diverses. No obstant això, les dificultats derivades del confinament provocaren que l'enquesta se centrara en alumnat de la Facultat d'Educació; així mateix, la supervisió per a poder aconseguir un espectre major d'enquestats no fou tan efectiva com s'havia previst. En tot cas, aquest projecte representa un pas avant en un procés d'investigació que, després d'altres xarxes docents en aquesta universitat mateix i en les quals s'ha anat compilant un corpus bibliogràfic al voltant del cànon artístic del còmic, ara ens permet avançar vers la confrontació amb els interessos de l'alumnat per a poder implementar-hi en el futur un cànon segons nivells educatius i amb propostes pedagògiques pertinents.

Paraules clau: Cànon Artístic, Narrativa Gràfica, Còmic, Alumnat Universitari.

1. INTRODUCCIÓ

Aquesta memòria remet a la faena duta a terme per la xarxa docent de modalitat C que es titula *Coneixement del cànon artístic del còmic a les aules universitàries: possibilitats didàctiques. Anàlisi comparada de diverses universitats* (codi 4698) i és signada per tots/totes els/les investigadors/investigadores que la componen. Val a dir que quatre d'aquests membres (els citem per l'ordre en què signen: J. Rovira-Collado; E. Baile López, coordinador; J. P. Gallo-León i R. Sánchez Verdú) han proposat, per a la publicació com a article científic en l'editorial Octaedro, una investigació sota la denominació "Conocimiento del canon de Unicòmic entre el alumnado de la Facultad de Educación" i que fou presentada amb el codi J47926 com a comunicació en la trobada *Xarxes-Innovaestic 2020*. D'altra banda, volem afegir que altres tres membres de la xarxa hi feren també aportacions, a les jornades de *Xarxes-Innovaestic 2020*: d'una banda, sengles pòsters a càrrec de M. P. Pomares Puig (codi J45970, "Còmics sobre el trastorno del desarrollo intelectual") i G. Soler Quílez (codi J49525, "Unas facultades de educación más *queer*, lecturas para crear escuelas inclusivas"); d'altra banda, una comunicació per part de F. M. Sáez de Adana Herrero (codi J42010, "No son sólo imágenes con texto. La lectura y creación de cómics para concienciar, en la educación superior, sobre la necesidad de crear una sociedad intercultural").

Des del 2010 el grup Unicòmic de la Universitat d'Alacant, amb *Unicòmic. Les Jornades del còmic* (<http://unicomic.blogspot.com/>) com a eix central però també amb cursos didàctics diversos i una progressiva influència en assignatures de la Facultat d'Educació, a la qual pertanyen diversos membres de la xarxa, ha anat perfilant la necessitat de concretar un cànon artístic de còmic (Rovira-Collado, 2017, que es fonamenta en ítems bibliogràfics diversos, tant de dedicats al concepte *cànon* com a constructe teòric com de centrats en la seua aplicació sobre la historieta, com ara Cerrillo, 2012; Peonza, 2004; Goldstein, 2009; Hoderek, 2019; Mendoza, 2002; Tejerina, 2004) amb la voluntat de consolidar aquest mitjà en l'àmbit acadèmic, especialment en relació amb el foment lector i la consecució de lectors crítics via la multimodalitat i el component transmèdia. En aquesta línia, val a dir que pensem que el còmic, amb un model de llenguatge prototípicament interdisciplinari i que, de més a més, remet a un procés de lectura en què és el lector qui determina el ritme i, en última instància, invoca el desxiframent del sentit (*opera aperta*, doncs), es constitueix com a referent òptim per a reforçar l'aprenentatge.

Com a fites en aquest procés llargament covat al si d'Unicòmic, podem assenyalar, a tall d'exemple lluent, el curs *Còmic como elemento didáctico II: Literatura e historia en viñetas*, que fou coordinat en el 2013-2014 per Francisco J. Ortiz Hernández al si del Departamento de Innovación y Formación Didáctica. Aquest curs és important perquè s'hi arribà a un primer llistat amb trenta obres de narrativa gràfica, un compendi darrere del qual hi havia una fonamentació basada en una tasca de compilació de llistats especialitzats, així com la participació d'una vintena d'experts de l'àmbit mitjançant una enquesta (Ortiz i Rovira-Collado, 2015; Sánchez Verdú, 2015). Al nostre parer, era absolutament necessari establir un repertori d'obres de prestigi en un primer moment per a poder superar les mancances que deriven de la disparitat d'enfocaments en les recopilacions segons els corrents crítics. Òbviament, aquest compendi ha de ser revisat i depurat constantment a mesura que noves obres bibliogràfiques s'afigen al corpus acadèmic sobre el còmic i a mesura, també, que les nostres perquisicions depassen la bibliografia en espanyol vers els estudis en anglès o en francès, entre d'altres. Així mateix, cal destacar, també, l'aportació de Gallo-León (2017), el qual pouà en la presència d'aquest cànon en les biblioteques universitàries. Aquesta aportació representà una passa fonamental en tant que cal calibrar el grau de dificultat quant a l'accés del lector a les obres sobre les quals es pretén construir el projecte. En aquest sentit, paga la pena d'indicar que l'article de Gallo-León (2017) remarcà que, com sospitàvem els membres d'Unicòmic, el llistat de trenta obres reflecteix, si fa no fa, el gruix d'ítems historietístics habituals a les col·leccions universitàries.

Posteriorment, la conversió de les *Jornades* suara esmentades com a congrés internacional en l'any 2018 tot coincidint amb la vintena edició (<https://web.ua.es/es/unicomic/congreso-unicomic.html>), permeté establir un lligam amb professors d'altres universitats per a tractar d'estendre la recerca més enllà de la Facultat d'Educació de la Universitat d'Alacant. Fins ara, com acabem d'apuntar, els moviments d'Unicòmic s'havien centrat en els aspectes més estrictament vinculats a establir l'estat de la qüestió, ço és, quines obres estan consensuades com de més prestigi i on/com es poden localitzar; ara, per fi, ha arribat el moment de valorar quin és el coneixement que en té l'alumnat i, en conseqüència, reflexionar sobre accions futures de difusió. No obstant això, i d'ací el motiu de triar un model de plantilla que reflecteix un projecte afectat parcialment per la pandèmia, no s'ha pogut culminar aquesta intenció si bé el professorat contactat i conformant de la xarxa sí que ha pogut fer aportacions valuososes des del punt de vista de l'assessorament. Com indiquem posteriorment, l'alarma sanitària ha provocat que la investigació partisca, ara com ara, de dades vinculades a un espectre d'enquestes menor del que hauríem volgut. A manera de complement, indiquem en aquest espai que el coordinador de la xarxa, E. Baile López, és director de l'Aula de Còmic de la Universitat d'Alacant (<https://web.ua.es/es/aulacomix/quienes-somos.html>), creada a l'octubre del 2017, ja que aquesta unitat representa també una via de contacte per a depurar la investigació central de la xarxa gràcies, per exemple, a clubs de lectura com ara el que es va dedicar als Premis Nacionals (<https://web.ua.es/es/aulacomix/club-de-lectura-premios-nacionales.html>).

Comptat i debatut, després d'anys (també vehiculats a través de xarxes docents com aquesta mateix) en què el nucli central del treball d'Unicòmic al voltant del cànon ha recaigut sobre la recopilació de dades, ara hem passat a l'acció per a saber com hi reacciona l'alumnat sobre el qual volem activar activitats diverses per a fomentar l'aprenentatge multimodal. Així, per a aconseguir d'esbrinar el coneixement del cànon del còmic, només, insistim-hi, en l'àmbit d'algunes assignatures de la Universitat d'Alacant per motius del confinament, es va elaborar un qüestionari digital mitjançant els formularis de Google i fonamentat: d'una banda, en una exploració dels coneixements previs de l'alumnat sobre el mitjà del còmic, amb la possibilitat d'incloure-hi deu referències essencials al seu parer; d'altra banda, el reconeixement o no de l'alumnat enquestat respecte de l'aplec de trenta obres apuntat. Així mateix, cal indicar que s'hi proposà una escala Likert amb cinc possibilitats que abraçaven des del desconeixement total fins al reconeixement màxim.

Amb la difusió d'un llistat d'obres de prestigi, que pose l'alumnat al dia respecte a la història del mitjà, els trets del seu llenguatge específic, la varietat temàtica, etc. pensem que podrem en el futur construir-hi un cànon escolar segons etapes educatives. Tanmateix, com tot seguit indicarem, hem comprovat que la major part de l'alumnat compta a hores d'ara amb un coneixement reduït del camp del còmic, fet que assenyala encara una escassa implantació en els programes de lectura de les assignatures.

2. OBJECTIUS

1. Analitzar el còmic com a mitjà d'expressió artística, especialment pel potencial que ofereix per a treballar el foment lector lector i l'educació literària a tots els nivells educatius.
2. Recopilar les activitats al voltant del còmic que es duen a terme en diverses assignatures de la Universitat d'Alacant i d'altres universitats (òbviament, el punt neuràlgic ha recaigut, pels motius ja assenyalats, en les assignatures de la Facultat d'Educació de la UA explicitades en el subpunt 3.1.).
3. Aprofundir en el concepte de cànon artístic del còmic.
4. Investigar el coneixement del cànon artístic que té l'alumnat de la Facultat d'Educació i de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat d'Alacant (hi redundem: ens hem centrat en Educació).

5. Assessorar i promoure treballs d'investigació (TFG i TFM) al voltant del cànon artístic del còmic (com es pot comprovar en la documentació vinculada a xarxes d'Unicòmic de convocatòries prèvies, cada any es tutoritzen diversos treballs d'alumnat; enguany, per les circumstàncies, no s'ha pogut fer una tasca tan exhaustiva com en altres ocasions per a localitzar alumnat interessat però, no obstant això, es pot indicar que l'alumne Germán Galán Bartual ha elaborat un TFM sota el títol "Revisión sistemática de las investigaciones sobre historias sociales y cómic para la competencia comunicativa en el alumnado con TEA" i que ha sigut tutoritzat per J. Rovira-Collado i M. P. Pilar Pomares Puig en el marc del *Màster d'Investigació Educativa*).

3. MÈTODE

3.1 Descripció del context i dels participants

Entre els mesos de març i abril del 2020 l'enquesta es va enviar a alumnat de la Universitat d'Alacant mitjançant les eines d'UACloud. Com ja hem assenyalat, malgrat que la pretensió inicial era estendre l'enquesta a alumnat d'altres universitats i, fins i tot, dins de la UA a assignatures de diverses facultats, a la darrerria la situació de confinament ha provocat que l'espectre de respostes remeta a 105 alumnes, els quals, de més a més, es concentren específicament a la Facultat d'Educació. D'aquests 105 enquestats, cal indicar-ne que 23 són hòmens i 82 són dones. Així mateix, el 40 % respon a alumnat entre els 18 i els 22 anys mentre que el 51 % compta entre 23 i 30 anys i la resta tenen més de 30 anys.

Pel que fa als estudis: 22 persones cursen primer any de *Grau en Mestre d'Educació Infantil*; 29 cursen tercer de *Grau en Mestre en Educació Primària*; 33 fan el *Màster de Formació de Professorat (llengua i literatura espanyola)*; i 21 provenen del *Màster d'Investigació Educativa*.

Finalment, si concretem pel que fa a les assignatures, l'alumnat enquestat deriva de: *Llengua Catalana I per a l'Educació Infantil* (17105); *Llengua Catalana I per a l'Educació Primària* (17513); *Didáctica de la lectura y de la escritura* (17530); *Investigación sobre el desarrollo de la competencia lectoliteraria* (11973) i *La formación del lector literario en la Educación Secundaria obligatoria y el Bachillerato* (12057).

3.2. Descripció de l'instrument utilitzat per a la investigació o l'avaluació de la innovació educativa

S'emprà el qüestionari *¿Cuánto sabes de cómics? El Canon Artístico de Unicòmic* per mitjà de *Google Forms* [<https://forms.gle/PR27YhV5gb3c4JYr8>].

Aquest qüestionari presenta una estructura en dues parts: en la primera, s'hi respon la pregunta "¿Qué diez cómics son para ti más importantes?"; en la segona, s'hi plantegen preguntes amb escala Likert sobre el cànon de Unicòmic tot presentant les obres amb una portada en miniatura de cada una per a facilitar-ne el reconeixement. Dins d'aquesta segona part, les categories responen a un paradigma que va de l'1 (*Totalment en desacord*) fins al 5 (*Totalment d'acord*).

Cal afegir-hi, aspecte important per a valorar els resultats, que al final de l'enquesta hi havia també un espai reservat perquè cada discent poguera exposar-hi respostes lliures quant a l'enquesta mateix i l'experiència personal amb el còmic.

3.3. Procediment o fases de la investigació

Fase 1, consistent en el disseny de l'experiència. S'hi arreplegà el corpus teòric sobre el cànon de còmic i s'establí contacte amb diverses universitats per a obtenir assessorament respecte a l'elaboració del qüestionari implementat. Pel que fa a la recopilació, ja hem indicat en la introducció diversos treballs (el més actualitzat fora Rovira-Collado, 2017, deixant de banda l'article presentat a Octaedro, que encara ho fora més), de manera que hi remetem.

Fase 2, que es refereix a la implementació de l'experiència i, per tant, a l'enviament de l'enquesta a l'alumnat, aspecte que ja ha estat descrit anteriorment.

Fase 3, que se centra en l'avaluació de l'experiència i que es detalla en l'apartat 4, corresponent als resultats, si bé les conclusions d'aquesta memòria també hi conflueixen.

4. RESULTATS

L'anàlisi dels resultats sobre les trenta obres conformants del cànon ens ofereix un Alfa de Cronbach de ,941, fet que ens ofereix una fiabilitat excel·lent quant a la mostra i l'instrument (George i Mallery, 2003).

Si atenem, per a ser més concrets, a les deu obres millor valorades per l'alumnat així com a les deu de pitjor considerades, observem que només tres sagues o personatges aconsegueixen de superar el 4 en la mitjana, amb una suma total superior a 400 punts sobre un màxim de 525: *Astérix* (4,56 de mitjana; 479 de suma), *Mafalda* (4,54; 477) i *Tintín* (4,28; 449). En aquest sentit, només altres quatre còmics superen la mitjana de 3, la qual cosa ens posa sobre la pista que vint-i-tres de les trenta obres no hi arriben i, per tant, revelen un desconeixement generalitzat. D'altra banda, si observem les deu obres menys conegudes, hi veiem que cap d'aquestes arriba a la nota de 2 (de fet, són catorze obres les que no ho aconsegueixen, si fa no fa el 50 % del cànon). Més específicament, cal destacar-hi: *Agujero negro* (1,66 de mitjana; 174 de suma), *El Eternauta* (1,64; 172) i *Mort Cinder* (1,51; 159).

Per bé que remetem a l'article presentat a Octaedro per a una anàlisi més detallada, apuntem ací algunes consideracions respecte als resultats (recordem el suport de les respostes lliures posteriors a l'enquesta en sentit estricte): 1. Les obres que compten amb alguna mena de traslació transmediàtica (cinema, per exemple) adquireixen major popularitat de manera que la porta d'entrada pot no ser ben bé el còmic; 2. Molta part de l'alumnat no percep el còmic com un mitjà en el qual es puguen desenvolupar temàtiques diverses i adreçades a lectors de qualsevol edat, sinó que l'entenen com un subtipus de la literatura infantil i juvenil, segurament perquè així se'ls explica en algunes assignatures; 3. Bona part dels discents mostra prejuïns respecte a alguns gèneres formals (per exemple, no es concep que el gènere superheroic pot ser divers i no estereotipat, com, d'altra banda, sol estar-ho en els mitjans de comunicació i en les propostes més comercials); 4. Possiblement perquè encara arrosseguem estereotips vinculats a la ideologia de gènere, el fet que en l'enquesta hagen respost moltes més dones que hòmens ens posa sobre la pista d'un menor coneixement, és a dir, encara es percep que per a part de la societat el còmic és *per a xics*.

5. CONCLUSIONS

Com s'hi ha pogut observar, l'alumnat participant de l'enquesta mostra que encara el coneixement del mitjà del còmic no és gaire elevat, per bé que cal mantenir una certa prudència donades les dificultats que hi ha hagut a causa de la pandèmia. En tot cas, pareix que, efectivament, estem encara en un moment en què, si bé el còmic està aconseguint de consolidar-se en l'àmbit acadèmic, la lectura real i efectiva

d'obres es troba lluny d'uns mínims, segurament no només pel desconeixement del mitjà en si sinó també com a iteració del problema lector existent en general a l'Estat. No obstant això, aquesta circumstància no invalida els propòsits de la investigació. Ans al contrari, necessitem saber quin és el grau d'implantació, per dir-ho així, del corpus referencial d'ítems historietístics per a no caure en investigacions que, en realitat, no siguin només castells en l'aire: probablement, el fet que alguns personatges provinents de les vinyetes hagen assolit un cert valor icònic, fa pensar erròniament que hi ha una lectura habitual i consolidada.

En aquest sentit, pensem que les dades ens posen sobre la pista de la necessitat d'establir propostes d'acció que hi focalitzen com ara clubs de lectura (per exemple, el coordinador Eduard Baile fou responsable durant la pandèmia d'una sessió del club de lectura de la Biblioteca d'Educació al voltant de *Lamia*, Premi Nacional 2017 de Rayco Pulido), depuració dels temes dedicats al còmic en les assignatures de literatura (mentre no tinguem la possibilitat de crear assignatures específiques) o, més transversalment, cursos didàctics que es poden vehicular a l'Aula de Còmic de la UA o en altres indrets. Es tracta, doncs, d'oferir formació a l'alumnat sobre els trets de llenguatge d'un mitjà que ofereix viaransys força interessants des del punt de vista del procés lector, com hem insinuat en la introducció.

En aquest panorama, estimem que el cànon artístic serveix de canemàs de llarg recorregut per a implementar-hi pautes d'orientació a un públic que encara no disposa de les eines d'anàlisi adients. El punt final, de tot plegat, hauria de ser arribar a la consecució d'un cànon escolar que incloga lectures per a totes les etapes educatives (amb propostes pedagògiques que les acompanyen), però abans cal construir els fonaments. En aquest sentit, val a dir que José Rovira-Collado i el coordinador Eduard Baile López han participat en el Màster de Còmic i Educació de la Universitat de València del curs 2019-2020 en el mòdul 4 'El còmic en el aula de secundaria', un espai on han aprofitat per a fer-hi també tasques vinculades a calibrar les possibilitats didàctiques del cànon. Així mateix, formen part del projecte europeu COST denominat com a *Investigation on comics and graphic novels in the iberian cultural area* (CA19119), sens dubte una fita que obrirà camins perquè Unicòmic hi pugui avançar més ràpidament, pròximament en les noves *Jornades del Còmic* del setembre del 2020 i en un nou congrés internacional al març del 2021.

Finalment, indiquem també sengles referències acadèmiques publicades enguany (en el primer cas) o en l'estiu entrant (en el segon) i que han comptat amb el suport de la xarxa ateses les concomitàncies de caire didàctic: d'una banda, Eduard Baile López, "En el còmic nadie puede oír tus gritos: a propósito de las adaptaciones del cine al cómic", *Quaderns de cine*, 15, pp. 25-44 (<https://rua.ua.es/dspace/handle/10045/107315?locale=es>, revista digital de la UA); Mónica Ruiz Bañuls, José Rovira-Collado i Eduard Baile López, "Aproximaciones al mito de Quetzalcóatl a través del cómic: una lectura didáctica", *Mitologías Hoy* (<https://revistes.uab.cat/mitologias>, revista digital de la UAB).

6. TASQUES DESENVOLUPADES EN LA XARXA

PARTICIPANT DE LA XARXA	TASQUES QUE DESENVOLUPA
E. Baile López	Coordinació de la xarxa; elaboració, implementació i supervisió de l'enquesta
A. Asión Suñer	Assessorament i elaboració de l'enquesta
R. Bartual Moreno	Assessorament i elaboració de l'enquesta
J. P. Gallo-León	Elaboració, implementació i supervisió de l'enquesta
J. Gracia Lana	Assessorament i elaboració de l'enquesta
J. Jiménez Varea	Assessorament i elaboració de l'enquesta

F. J. Ortiz Hernández	Elaboració, implementació i supervisió de l'enquesta
M. P. Pomares Puig	Elaboració, implementació i supervisió de l'enquesta
A. Pons Moreno	Assessorament i elaboració de l'enquesta
M. Porras Sánchez	Assessorament i elaboració de l'enquesta
F. M. Sáez de Adana Herrero	Assessorament i elaboració de l'enquesta
J. Rovira Collado	Elaboració, implementació i supervisió de l'enquesta
J. A. Sánchez Jiménez	Assessorament i elaboració de l'enquesta
R. Sánchez Verdú	Elaboració, implementació i supervisió de l'enquesta
G. Soler Quílez	Elaboració, implementació i supervisió de l'enquesta
G. Vilches Fuentes	Assessorament i elaboració de l'enquesta

7. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Cerrillo, P. (2012). Educación literaria y canon escolar de lecturas. *Boletín Leer.es*, 73.
- Equipo Peonza (2004). *Cien libros para un siglo*. Madrid: Anaya.
- Gallo-León, J. P. (2017). Presencia del cómic en las bibliotecas universitarias españolas. *BiD: textos universitaris de biblioteconomia i documentació*, 38 (juny). Recuperat de [<http://bid.ub.edu/es/38/gallo.htm>]
- George, D. & Mallery, P. (2003). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference. 11.0 Update (4th ed.)*. Boston: Allyn & Bacon.
- Goldstein, C. (2009). Comics and the Canon. En: S. E. Tabachnick (ed.), *Teaching the Graphic Novel*. Nova York: The Modern Language Association of America, pp. 254-261.
- Hoberek, A. (2019). Building and Unbuilding a Comics Canon. *PMLA*, 134(3), 614-619.
- Mendoza, A. (2002). La renovación del canon escolar: la integración de la literatura infantil y juvenil en la formación literaria. En: *El reto de la lectura en el siglo XXI*. Recuperat de [<http://www.cervantesvirtual.com/obra/la-renovacin-del-canon-escolar---la-integracin-de-la-literatura-infantil-y-juvenil-en-la-formacin-literaria-0/>].
- Rovira-Collado, J. & Ortiz Hernández, F. J. (2015). Hacia un canon escolar del cómic: tecnologías para su desarrollo, difusión y aplicación didáctica en el aula de lengua y literatura. En: *Retos en la adquisición de las literaturas y de las lenguas en la era digital*. València: Universitat Politècnica de València, pp. 503-508.
- Rovira-Collado, J. (2017). Canon artístico y criterios de selección de historietas: las propuestas de Unicómic. *Umbral. Literatura para Infancia, Adolescencia y Juventud*, 12 (3), pp. 3-19. Recuperat de [<http://rua.ua.es/dspace/handle/10045/104553>].
- Sánchez Verdú, R. (2015). *Encuesta Canon Literario del Cómic. Unicómic*. Recuperat de [<https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSd2NysHR9zdC-azQ5QWKHYo3ISvVIKnKqK0L4Y96yp5ac9p8w/viewform>]
- Tejerina, I. (2004). El canon literario y la literatura infantil y juvenil. Los cien libros del siglo XX. *Revista*

de la Asociación de Amigos del Libro Infantil y Juvenil, 12, pp. 17-25. Recuperat de [<http://www.cervantesvirtual.com/obra/el-canon-literario-y-la-literatura-infantil-y-juvenil-los-cien-libros-del-siglo-xx-0/>].